

6. Курченко Л.М. Сучасні тенденції асиміляції англоамериканських запозичень у студентському соціолекті німецької мови (соціолінгвістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1994. 21 с.
7. Никифоров Н.Д. Консонантная структура иноязычных слов в современном немецком языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Одесса, 1987. 199 л.
8. Паращук В.Ю. Зміни в кодифікованих вимовних нормах сучасної англійської мови. *Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Сер. Філологічні науки (мовознавство)*. 2000. Вип. 26. С. 165–175.
9. Секирин В.П. Заимствования в английском языке. Киев : Изд-во Киевского ун-та, 1964. 152 с.
10. Торсуев Г.П. Вопросы акцентологии современного английского языка. Москва–Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1960. 92 с.
11. Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе (на материале английского языка). Москва : Наука, 1977. 125 с.
12. Черемисина Т.И. Заимствование и закрепление галлицизмов в современном английском языке. *Вопросы лексикологии*. 1977. С. 77–88.
13. Bliss A. J. A Dictionary of Foreign Words and Phrases in Current English. London : Routledge and Kegan Paul, 1977. 389 p.
14. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. 17th ed. / Edited by P. Roach, J. Hartman and J. Setter. Cambridge : University Press, 2006. 599 p.
15. Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J. C. Wells. Harlow : Longman, 2000. 870 p.

УДК 811.112.2'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-2.38>

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СИНЕРГЕТИКИ В ЗАСТОСУВАННІ ДО ДИСКУРСУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРИТЧІ

THE MAIN PROVISIONS OF SYNERGETICS APPLIED TO DISCUSSION OF THE GERMAN LANGUAGE PARABLE

Яремчук І.М.,

orcid.org/0000-0002-3024-5143

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри німецької мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті розглянуто основні положення синергетики в застосуванні до дослідження дискурсу німецькомовної притчі. Особлива увага звертається на основні поняття синергетики, такі як самоорганізація дискурсу, поляризація, атрактор, репелер. Необхідність застосування положень синергетики під час вивчення дискурсу німецькомовної притчі є явною, оскільки це дає можливість дослідити еволюцію стилю притчі, осмислити розвиток жанру.

Встановлено, що із синергетичної точки зору атрактор розглядають як сукупність цілей системи (дискурс німецькомовної притчі), а репелер – опонент атрактора (обмеження на дискурс). Конкуренція атрактора і репелера задають протилежні напрями розвитку дискурсу притчі і таким чином створюють головні умови для її самоорганізації. Крім того, проаналізовано етапи механізму самоорганізації притчі на мовностилістичному рівні. Встановлено, що актуальне членування та надфразова єдність тексту притчі на стилістичному рівні відіграють провідну роль самоорганізації для виникнення в дискурсі нових смислів будь-якої складності. З'ясовано, що використання у притчі одночасно автологічного стилю і засобів виразності створює певну поляризацію, яка свідчить про синергетичну природу притчі. На прикладі тексту німецькомовної притчі проілюстровано синергетичний механізм виникнення смислу притчі на мовностилістичному рівні. Доведено, що на тлі автологічного стилю притчі зустрічаються стилістичні засоби виразності, що створює своєрідний контраст – експресивність притчі. Використання у притчі одночасно автологічного стилю і засобів виразності створює певну поляризацію, яка свідчить про синергійність природи німецькомовної притчі. Зроблено висновок, що стильове наповнення дискурсу притчі проявляється в одночасному ускладненні стилістичних засобів із зростанням масштабу цілей притчі. Головна ціль притчі – створення і передача глибокої етико-філософської ідеї – потребує залучення синергетичної природи стилю для своєї реалізації.

Ключові слова: атрактор, дискурс, поляризація, притча, репелер, самоорганізація, синергетика.

The article deals with the basic provisions of synergetics applied to the study of discourse of the German language parable. Particular attention is paid to the basic concepts of synergetics, such as self-organization of discourse, polarization, attractor, and repeller. The need to apply the provisions of synergetics in the study of the discourse of the German language parable is evidently clear, since it enables researchers to trace the evolution of the style of the parable, comprehend the development of the genre.

It is established that, from a synergistic point of view, the attractor is viewed as a set of system goals (discourse of a German language parable) and the repeller is an opponent of the attractor (restriction on discourse). Competition of the attractor and the repeller set the opposite directions of the development of the discourse of the parable and thus create the main conditions for its self-organization. In addition, the stages of the self-organization mechanism of the parable at the linguistic-stylistic level are analyzed. It is established that the actual division and the transphysical unity of the text of the parable at the stylistic level play a leading role of self-organization for the emergence of new meanings of any complexity in the discourse. It has been found that the use of autologous style and expressive means in the parable creates a certain polarization, which testifies to the synergistic nature of the parable. The example of the text of a German language parable illustrates the synergistic mechanism for the emergence of the parable's meaning at the linguistic-stylistic level. It is proved that there are stylistic means of expressiveness against the background of the autologous style of the parable thus creating a peculiar contrast – the expressiveness of the parable. The use of both autologous style and expressiveness in the parable creates a certain polarization that testifies to the synergistic nature of the German language parable. It is concluded that the stylistic scope of the parable's discourse manifests itself in the simultaneous complication of stylistic means as the scale of the parable's goals grows. The paramount goal of the parable is to create and transmit a deep ethical and philosophical idea which requires the involvement of the synergistic nature of style for its realization.

Key words: attractor, discourse, polarization, parable, repeller, self-organization, synergetics.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики посилюється тенденція до дослідження синергетичного вектору тексту. Застосування синергетичного методу в дослідженні мови, тексту і дискурсу зумовлене потребою вивчення синергії стилю притчі, осмислення розвитку цього жанру. Сьогодні ще не існує системного вивчення еволюції стилю німецькомовної притчі у філології, яке б ґрунтувалося на детальному аналізі корпусу текстового матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синергетична парадигма тексту і дискурсу реалізована на цьому етапі в роботах українських дослідників у таких аспектах: розроблення основ синергетики для застосування в лінгвістиці і в цілому у філології; синергетика стилю німецької, української та російської байки (діахронічний аспект) [1; 2]; синергетика мови [3]; рекламний дискурс у синергетичному аспекті [4]; дискурс англійської байки в синергетичному аспекті [5]; самоорганізація німецькомовної новели [6]; синергетика контекстуальної синонімії (на матеріалі німецькомовних публіцистичних текстів) [7]; синергетика просодичної системи (на матеріалі текстів малих форм) [8]; синергетичний аспект дослідження німецькомовного афоризму [9].

Наведений перелік робіт із лінгвосинергетики свідчить про наявність в Україні потужної синергетичної школи у філології. Більшість наведених робіт об'єднано в першій українській колективній монографії з філологічної синергетики [10]. Уперше в цій монографії представлені як лінгвістичний, так і літературознавчий підходи до застосування і трактування синергетичних понять та інструментарія.

Постановка завдання. Метою наукової праці є дослідження основних положень синергетики в застосуванні до дискурсу німецькомовної притчі та аналіз механізму самоорганізації притчі на мовностилістичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Художній текст є складною системою, що містить у собі низку різноманітних смислів. Це дає можливість розглядати текст як складну синергетичну систему, що має багато взаємодіючих елементів, які володіють потенціалом розвитку і непередбачуваною поведінкою. У результаті взаємодії елементів такої системи виникають процеси, що приводять до самоорганізації системи [10, с. 283].

Синергетика займається вивченням процесів самоорганізації систем, саморозвитку складних нерівноважних систем, які складаються з досить різноманітних елементів. Ця наука визначає необхідні та достатні умови для саморозвитку. Необхідними умовами є: віддаленість системи від стану рівноваги; суперечливість системи; суттєва нелінійність системи; ієрархічність системи; здатність рівнів моделювати один одного та середовище; відкритість системи [11, с. 13]. Термін «синергетика» введено в науку Г. Хакеном для дослідження самоорганізації фізико-хімічних явищ [12].

Основні поняття синергетики, такі як самоорганізація дискурсу, поляризація, аттрактор, реперлер, спеціально пристосовані для аналізу систем різного походження. Необхідність застосування положень синергетики під час вивчення дискурсу німецькомовної притчі є явною, оскільки це дає можливість дослідити еволюцію стилю притчі, осмислити розвиток жанру.

Досліджуючи основні положення синергетики в застосуванні до дискурсу притчі, використовуємо наше системне визначення притчі як типу дискурсу. Дискурс притчі – комунікативна подія, що має на меті утвердження і передачу духовних цінностей людського існування, сміної етико-філософської істини, яка не може бути повністю виражена вербально. Ця мета реалізується в дискурсивних стратегіях непрямой комунікації між автором та читачем і надає шляхом узагальнення символічний смисл звичайним об'єктам і подіям,

описаним у тексті притчі. Текст притчі є переважно наративним, має дидактичну спрямованість; він як складова частина дискурсу відображає основні цілі та ідеї дискурсу у вигляді образів-символів, які виникають під час узагальненого трактування описаних у тексті ситуацій. За типом інформації в комунікації та функціональним стилем дискурс притчі належить до духовного, а саме символічного типу художнього дискурсу.

Із синергетичної точки зору атрактор розглядають як сукупність цілей системи (дискурс німецькомовної притчі). Опонентом атрактора є репелер (обмеження на дискурс). Конкуренція атрактора і репелера задають протилежні напрями розвитку дискурсу притчі і таким чином створюють головні умови для її самоорганізації.

Самоорганізація кожного типу дискурсу відбувається у три етапи: когнітивний, прагматичний та мовностилістичний, хоча цей розподіл є досить умовним [13, с. 27]. Услід за Т.І. Домброван під поняттям «самоорганізація» розуміємо виникнення нового цілого, що утворене складною, але узгодженою поведінкою складових елементів первісного середовища [14, с. 101]. Найбільш наочним процес самоорганізації виглядає на останньому із цих етапів, і його можна описати за допомогою явищ стилістичного синтаксису. Стилістичний механізм виникнення нового узагальненого смислу в притчі має синергетичну природу. У нашій статті він досліджується за ідеєю Л. Піхтовнікової [13, с. 33–34], згідно з якою самоорганізація імпліцитного смислу будь-якої складності в дискурсі відбувається на стилістичному рівні у процесі конкурентної взаємодії актуального членування і надфразової єдності в тексті. Обидва стилістичних явища належать стилістичному синтаксису.

Аналіз механізму самоорганізації притчі на мовностилістичному рівні складається з таких етапів.

I-й етап: виявлення актуального членування (тема-рематичного членування) тексту притчі, тобто розподіл текстів притчі на теми, реми та дифузні зони, які відносяться як до теми, так і до реми.

Вихідними передумовами на цьому етапі є підхід І.В. Арнольд до тема-рематичного членування. Відзначимо, що І.В. Арнольд пропонує тема-рематичне членування лише в межах речення, але в її прикладах це членування поширюється на текст, стає текстовим явищем [15, с. 199].

II-й етап: виявлення всіх випадків надфразової єдності (НФЄ) в тексті. Кожна окрема НФЄ виявляється за формально-змістовими ознаками (наявність варійованих повторів, наявність

катафор/анафор, наявність речень із незавершеним смислом, які потребують подальшого доповнення).

III-й етап: порівняння буквальних смислів, які розгорнуті в парах тема-рема, зі смислами імпліцитними, що виникають під час повернення до попередніх фрагментів тексту завдяки наявності НФЄ.

Сутність самоорганізації на мовностилістичному рівні полягає в тому, що актуальне членування в тексті відображає силогічну зв'язність смислів, забезпечує план вираження. Але силогізм не може виразити підтекстові смисли (коди, іносказання). Для вираження прихованого смислу ще необхідно, щоб деякі елементи тексту відсилали читача до попередніх або наступних фрагментів того ж або іншого тексту. Така переадресація містить одночасно уточнення, зміну точок зору та ін. Як наслідок, коли читач повертається до вказаного фрагменту тексту, він тепер оцінює його буквальний смисл як незадовільний. Це сприяє знаходженню нового підтекстового смислу, що є адекватним замислу автора тексту [13, с. 34].

Згідно з ідеями Л.С. Піхтовнікової, актуальне членування та надфразова єдність тексту на стилістичному рівні відіграють роль самоорганізації для виникнення в дискурсі нових смислів будь-якої складності. Узагальнені смисли виникають у притчі імпліцитно або в експліцитно висловленій моралі, авторському резюме і є результатом попереднього тексту. У тексті притчі (опис дій, персонажів) план вираження здійснюється за допомогою актуального членування, яке послідовно, лінійно надає розгортання подій. Зміна тем і рем здійснює переважно інформаційну функцію притчі. Завдяки автологічному викладу актуальне членування у притчі прозоре і просте.

Узагальнені смисли притчі виникають у її плані змісту як імплікатура або експліцитно – як підсумкове міркування. У будь-якому разі, для цього потрібне мисленнєве повернення до попереднього тексту. Самоорганізація на мовностилістичному рівні полягає в тому, що надфразова єдність дає можливість під час створення дискурсу повертатися до смислу попередніх фрагментів тексту, виявляючи їх додатковий смисл. Водночас актуальне членування лінійно вводить чергові частини тексту, відслідковує переважно фактуальну інформацію і близький каузальний зв'язок.

Проілюструємо це на прикладі тексту німецькомовної притчі М. ф. Ебнер-Ешенбах „Verlorene Zuversicht“:

Vor Jahren lebte in einer großen Handelsstadt ein Mann, dem alles, was er unternahm, gelang, den nie-

mals ein Missgeschick traf (PEMA), der von Jugend an bis ins reife Alter nur Freude und Erfolg erlebte und nur Dankbarkeit und Treue erfuhr. (TEMA)

Plötzlich verwandelte sich sein Los; er sank ins Elend; er lernte den Undank und die Bosheit kennen (PEMA), und allem, was er liebte, drohte Gefahr. (TEMA)

Ebenso rasch jedoch, als es sich von ihm gekehrt, kam das Glück ihm zurück, ersetzte ihm zehnfach, was er verloren hatte, überschüttete ihn und die, die ihm teuer waren, von neuem mit seinen reichsten Gaben (PEMA).

„Nun“, fragte jemand, „bist du zufrieden? Du hast es wieder, dein Glück?“ (TEMA)

„Ach“, antwortete er, „wo ist meine Zuversicht? (PEMA) Ich habe ein Glück wieder, das mich schon einmal verlassen hat.“ (TEMA) [16, с. 100–101].

Невербалізований смисл цієї притчі – втрата віри в успіх. Притча являє собою коротку абстрактну розповідь, у якій символізація відбувається за допомогою загальних, абстрактних понять, таких як доля, щастя, успіх / невдача, зло, вдячність / невячність (*Los, Glück, Erfolg / Missgeschick, Bosheit, Dankbarkeit / Undank*). У притчі актуальне членування забезпечує зв'язність тексту, близький каузальний зв'язок смислів рем і тем. Ці смисли належать до розвитку дій, мотивів, опису характерів, тобто пов'язується тільки фактуальна інформація. Надфразову єдність у тексті представлено катафорою (*Verlorene Zuversicht*), що пов'язує смисл заголовка і смисл тексту, а також анафорою (*kam das Glück ihm zurück; Ich habe ein Glück wieder; das mich schon einmal verlassen hat;*), що пов'язує завершення притчі з попереднім смислом тексту. Іншими ознаками надфразової єдності є повтори, тобто буквальні переноси лексичних одиниць у речення, що розташовані не поряд (*Glück*).

План вираження притчі створює і пропонує адресату простий смисл: у персонажа було щастя і удача, на короткий час він їх втратив, далі – все повернулось. Висновком із цього є припущення того, що персонаж знов задоволений. За допомогою надфразової єдності організовано план змісту притчі; цей план пропонує інший смисл, що протирічить попередньому: із втратою довіри персонаж не може бути задоволеним. Зіткнення двох протилежних смислів, які організовані за допомогою актуального членування та надфразової єдності, змушує адресату відшукувати новий смисл на більш високому рівні. Передача цього невербалізованого смислу є метою притчі. Його можна сформулювати таким чином: психологічна природа людини полягає в тому, що вона не

реагує як маятник на події і факти. Ще існують незворотні стани психіки.

Досліджені мовностилістичні явища в текстах притч демонструють, що на тлі автологічного стилю притчі зустрічаються стилістичні засоби виразності. Саме це створює своєрідний контраст, отже, експресивність притчі. Використання у притчі одночасно автологічного стилю і засобів виразності створює певну поляризацію, яка свідчить про синергетичну природу німецькомовної притчі.

Наприклад, віршованій притчі баварського поета Є. Рота „Fremde Welt“ зі збірки „Ein Mensch“ є притаманним співіснування автологічного стилю та експресивності:

Ein Mensch, als Tiefseefisch gebaut, / Ist mit der Finsternis vertraut. / Doch Sehnsucht treibt ihn dorthin bald, / Wo es nicht so dunkel und so kalt, / So daß er kühn nach oben schwimmt / In Kreise, nicht für ihn bestimmt. / Dort trummeln Fische sich umher, / Die weitaus schöner sind als er / Und die mit einer wunderleichten / Bewegtheit spielen hier im Seichten. / Der Mensch, vielmehr der Tiefseefisch, / Fühlt sich hingegen gar nicht frisch / Und ist, indem er glotzend staunt, / In dieser Welt nicht wohlgelaunt / Und kehrt, selbst fühlend, dass er stört, / Dorthin zurück, wo er gehört. / Womit sogar von Paradiesen / Die Relatiefe ist bewiesen [17, с. 61].

У цій притчі наявна проста, автологічна мова; слова вжито переважно в прямому номінативному значенні. Але на тлі автологічного стилю мови притчі яскравими є мовні засоби виразності. Для посилення експресивності автор використовує: порівняння на основі переносного значення: „Ein Mensch, als Tiefseefisch gebaut, / Ist mit der Finsternis vertraut.“; персоніфікацію: „Doch Sehnsucht treibt ihn dorthin bald; синестезію: „wunderleichte Bewegtheit“; літоту: „fühlt sich ... gar nicht frisch, nicht wohlgelaunt“; антитезу на лексичному і змістовому рівнях: з одного боку, це *Finsternis, Tiefe*, а з іншого – *Paradies*; один із видів метонімії – синекдоху: „der Kreis“. У цьому випадку „der Kreis“ ототожнюється з усіма рибами, їхнім світом, стихією риб; іронію, що полягає в: а) двоплановості слів: наприклад, іменник *das Seichten*, що перекладається як «мілководдя», у цьому контексті може сприйматися в буквальному значенні, тобто як середовище перебування мілководних риб, а може сприйматися і в образному значенні, тобто як «поверхня», «простота» думок; б) у сполученні різних стилів: ... *indem er glotzend staunt* (*glotzend* – розмовний, знижений), (*staunt* – книжковий); в) у грі слів, побудованій на омофонних лексичних елементах, а саме: автор використовує іронічну зміну слова:

die Rela-Tiefe, маніпулюючи словом *relativ*. Таким чином, у вислові: *Womit sogar von Paradiesen / Die Rela-Tiefe ist bewiesen* полягає мораль цієї віршованої притчі: рай за своєю суттю – відносний, рай – поняття суб’єктивне, тому що для кожної людини уявлення про рай різне.

Ідея притчі та мораль виражені імпліцитно. Мораль мов би «прихована» за стіною образності. Весь текст – це порівняння, яке побудовано на символічному прикладі із життя тварин. Протистояння імпліцитних та експліцитних смислів, контраст між автологічністю та експре-

сивністю мови створюють поляризацію в тексті притчі.

Висновки. Таким чином, стильове наповнення дискурсу притчі проявляється в одночасному ускладненні стилістичних засобів з одночасним зростанням масштабу цілей притчі. Головна ціль притчі – створення і передача глибокої етико-філософської ідеї – потребує залучення синергетичної природи стилю для своєї реалізації. До перспектив подальших розвідок відносимо вивчення дії параметру порядку та синергетичних процесів у притчі на прагматичному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пихтовникова Л.С. Лингвосинергетика : основы и очерк направлений : монография. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. 180 с.
2. Pichtownikowa L. Synergie des Fabelstils : Die deutsche Versfabel vom 13–21 Jahrhundert. Ukrainische Beiträge zur Germanistik. Band 5. Aachen : Shaker Verlag, 2008. 322 s.
3. Ейгер Г.В. Язык и синергетика. *Вісник Харківського університету*. 1992. № 372. С. 131–137.
4. Самарина В.В. Немецкоязычный рекламный дискурс : прагматический, когнитивный и лингвостилитический аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Харьков, 2010. 210 с.
5. Гончарук О.М., Піхтовнікова Л.С. Дискурс байки у синергетичному аспекті. *Наукові записки. Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2012. Вип.105(2). С. 304–309.
6. Чередниченко В.П. Самоорганізація німецькомовної новели : синергетичний аспект. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2017. С. 211–215.
7. Суддя А.М. Контекстуальна синонімія прикметників як синергетичний феномен (на матеріалі німецькомовного публіцистичного дискурсу). *Синергетика в філологічних дослідженнях* : монографія / под общ. ред. проф. Л.С. Пихтовниковой. Харків : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. С. 252–261.
8. Тараненко Л.І. Просодичні засоби актуалізації фольклорних текстів малої форми (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2016. 661 с.
9. Анастасьєва О.А. Синергетический аспект исследования англоязычного афоризма. *Синергетика в филологических исследованиях* : монографія / под общ. ред. проф. Л.С. Пихтовниковой. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. С. 315–319.
10. Синергетика в филологических исследованиях : монографія / под общ. ред. Л.С. Пихтовниковой. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. 340 с.
11. Піхтовнікова Л.С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13–20 ст. : монографія. Харків : Бізнес Інформ, 1999. 220 с.
12. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Москва : Мир, 1991. 240 с.
13. Пихтовникова Л.С. Лингвосинергетика : основы и очерк направлений : монографія. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. 180 с.
14. Домброван Т.И. Синергетическая модель развития английского языка : монографія. Одесса : КП ОГТ, 2014. 400 с.
15. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). Москва : Просвещение, 1990. 301 с.
16. Krusche D. Aufschluss. Kurze deutsche Prose im Unterricht Deutsch als Fremdsprache : Teil 1: texte. Bonn : Inter Nationes, 1992. 248 s.
17. Roth E. Sämtliche Menschen. Ein Mensch. Mensch und Unmensch. Der letzte Mensch. Carl Hanser Verlag, 2001. 304 s.